

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”
Departamentul de științe umaniste
Specializarea Filologie

*Troița în peisajul cultural
al Munților Apuseni.*

Istorie, legende, toponimie, inscripții

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător științific:

acad. Cornelia-Sabina Ispas

Doctorand:

Monica-Beatrice Bercovici (căs. Bercovici-Ratoiu)

București

2018

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

INTRODUCERE / 5

CAPITOLUL I. CADRUL DE STUDIERE A TROIȚEI / 26

1.1. Concepte, definiții / 28

1.2. Troița în relație cu spațiul și marcarea spațiului / 36

1.3. Crucea, timpul, sărbătoarea / 69

1.4. „Ridicarea de troițe” – materiale, tehnici, meșteri / 82

1.5. Cruce, troiță în răspunsurile la chestionare / 96

CAPITOLUL II. TROIȚA – MORFOLOGIE ȘI DIVERSITATE TIPOLOGICĂ / 108

2.1. Inscricții. Semnificații / 110

2.2. Reprezentări simbolice / 126

2.3. Troița-crucea. Legende / 145

CAPITOLUL III. TROIȚA ÎN AREALUL MUNȚILOR APUSENI / 161

3.1. Cadru geografic, social, istoric / 164

3.2. Munții Apuseni. Peisaj cultural / 181

3.3. Cadru religios / 205

3.4. Troițe din arealul Munților Apuseni / 213

CONCLUZII / 257

ANEXE / 261

Anexa 1. Texte / 261

Anexa 2. Corpus de texte. Legende, credințe / 293

Anexa 3. Inscricții / 348

Anexa 4. Documente de teren / 358

Anexa 5. Cruci înscrise pe Lista monumentelor istorice / 360

Anexa 6. Imagini / 395

LISTA FIGURILOR / 402

BIBLIOGRAFIE / 415

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Obiectivul lucrării

Dincolo de particularitățile formale, troițele din Munții Apuseni prezintă un specific aparte, datorat unui mod de viață singular, dat fiind habitatul satelor risipite pe înălțimi. De asemenea, asocierea dintre troițe și pietrele de moară cu funcție de postament sau masă pentru săvârșirea slujbelor reprezintă încă o particularitate care le individualizează. Ipoteza principală de cercetare, respectiv existența unui caracter aparte al fenomenului ridicării de troițe, imprimat de natura specială a arealului geografic și cultural avut în vedere, ne-a condus la formularea obiectivului specific, întrucât am considerat că modalitățile diverse de locuire sunt susceptibile de a imprima maniere diferite de percepere a spațiului și de modelare a viziunii asupra lumii. Pe parcursul cercetării, am încercat identificarea acelor dimensiuni ale fenomenului care dau nota specifică și reliefa legăturilor dintre profilul ocupațional și profesional al comunităților locale și maniera de reprezentare a troițelor.

Purtătoare de semne, de amprente succesive, troița devine un martor-palimpsest prin numărul de straturi suprapuse, șterse, traversând diferite contexte sociale, istorice și culturale. Expresie a unui model cultural tradițional, troița este supusă unei dinamici care antrenează inovații de ordin formal și tehnic, reevaluări de semnificație și funcționale. Din punct de vedere al unei dinamici formale, troița suferă, în perioada contemporană, un proces de simplificare și de modificare structurală, prin schimbarea materialului de construcție, fapt care exprimă alterări sau modificări de sens.

Obiectivul acestei cercetări este identificarea manierei de articulare a componentelor materiale și imateriale ale troițelor, a rolului lor de ordonator al spațiului și a funcțiunii de obiect al pietății populare. Ansamblul problematicilor ridicate de studiul troițelor din această perspectivă, inedită prin raport la abordările anterioare ale troiței din spațiul românesc, presupune o cercetare multidisciplinară: folcloristică, istorie, epigrafie, etnografie, geografie, teologie. Pentru aceasta, ne propunem prezentarea troițelor din zona Munților Apuseni, în măsură să acopere diversitatea de variante obiectuale, analizate prin corelarea criteriilor funcțional, formal și spațial. De asemenea, cercetarea ne-a permis identificarea și analizare repertoriului de credințe și reprezentări exprimate narativ (legende despre troița-cruce ca obiect, dar și despre cruce ca simbol, crucea în toponimie), scriptural (inscripții), iconografic (patroni ai crucilor reprezentați în icoane asociate acestora) și gestual (cadru ritual). Tema lucrării este restrânsă la cercetarea unui obiect unic, *troița*, concretizat în multiple variante, cu

o variabilitate formală redusă în cadrul zonei geografice alese, dar foarte mare la nivel de conținut. Noutatea lucrării de față constă în modalitatea de abordare a temei alese. Ne propunem să studiem un element concret, material și imobil (întrucât prezumtivă sa mobilitate nu reprezintă o trăsătură caracteristică, ci mai degrabă un potențial, cu actualizări în cazuri excepționale, puternic argumentate) care, în mod clasic, a reprezentat obiect de studiu oarecum marginalizat al specialiștilor etnografi și al celor din domeniul istoriei artei. Perspectiva funcțională aplicată obiectului de studiu are valoarea de a releva concordanța dintre *reprezentare*, parte a culturii orale, și cadrul concret de manifestare.

Metodologie de cercetare

Primul pas al cercetării a fost întocmirea și parcurgerea unei bibliografii de specialitate, în vederea încadrării teoretice, pe de o parte, și pentru realizarea documentării ce precede deplasările în teren, pe de altă parte. Pe baza unei bibliografii din domeniile folcloristicii, istoriei, istoriei creștinismului și bisericilor pe teritoriu românesc, precum și din cel al sociologiei, am încercat să creăm un cadru de analiză fără de care obiectele avute în vedere, împreună cu complexul de reprezentări asociat, nu pot fi pe de-a-ntregul înțelese. Selectarea arealului de cercetare, respectiv regiunea Munților Apuseni, s-a făcut pe baza caracteristicilor speciale ale troițelor locale și, de asemenea, pornind de la premisa necesității catalogării fenomenului de depopulare specific drept componentă definitorie a conceptului de „peisaj cultural” cu referire la zona Munții Apuseni.

Campaniile de cercetare s-au materializat sub forma unor călătorii prelungite, dată fiind necesitatea identificării fizice a actualizărilor concrete ale obiectului de studiu, a variantelor sale. Diversitatea tipologică, de multe ori în acord cu resursele locale, observarea practicilor asociate, decorarea crucilor, asocierea icoanelor, inscripțiile și, element esențial, poziționarea crucii în spațiu, prin raportare la zonele locuite, la bisericile construite și la drumurile de urmat, toate acestea au putut fi înregistrate doar prin intermediul cercetării de teren. Aceasta s-a desfășurat în anumite zone din regiunea Munților Apuseni, alese pentru a crea o imagine de ansamblu, prin localități reprezentative pentru tipuri diferite de habitat și specific ocupațional și meșteșugăresc. Materialul cules se găsește sub forma înregistrărilor audio cu transcrierile aferente și este însoțit de un bogat fond de imagine, fotografii digitale care au vizat plasarea în context și relevarea acelor detalii semnificative sub raport folcloric, epigrafic etc. Nu în ultimul rând, au fost realizate la teren schițe care să ateste dispunerea în spațiu a obiectelor cercetate, precum și schițe-releveu ale crucilor propriu-zise. De asemenea, s-a urmărit marcarea și dispunerea în spațiu a crucilor pe harta Marelui Principat al

Transilvaniei, realizată între anii 1769-1773, ca parte a Ridicării topografice iosefine a Imperiului Habsburgic.

Sinteza capitolelor

În primul capitol al lucrării, *Cadrul de studiere a troiței*, ne propunem, pe de o parte, să prezentăm principalele abordări ale troiței în literatura de specialitate românească de până la acest moment, și, pe de altă parte, conturarea unui cadru teoretic care să ne permită studierea acesteia dintr-o perspectivă integratoare. Folosind concepte și informații cu referire la spațiul dedicat ridicării unei troițe, precum și la momentele speciale de construcție și de „utilizare” ulterioară, identificăm situațiile posibile, generale și particulare, astfel încât să arătăm că ne aflăm în fața unui fenomen mult mai complex decât ar putea părea la prima vedere. În cadrul analizei, realizăm, de asemenea, o departajare, pe criteriu funcțional, între conceptul general de „cruce” și cel de „troiță” și motivăm, astfel, libera alternare dintre cei doi termeni pe parcursul expunerii noastre.

Subcapitole 1.1., *Concepte, definiții*, și 1.2., *Troița în relație cu spațiul și marcarea spațiului*, sunt dedicate unei analize terminologice (a se vedea termenii *troiță*, *rugă*), precum și definirii conceptelor de *peisaj cultural* și *spațiu* (construirea spațiului, viziunea tradițională asupra spațiului), pentru ca, prin raportare la acestea, să identificăm tipurile de amplasamente ale troițelor și asocierile acestora cu puțuri, fântâni, poduri, punți, dar nu numai, dată fiind diversitatea tipologică reliefată pe baza criteriului funcțional. Un loc aparte este dedicat crucilor ridicate în memoria procesiunilor cu moaștele Sfintei Filofteia, identificate cu ocazia unor campanii de cercetare din județul Buzău. În subcapitolul 1.3., *Crucea, timpul, sărbătoarea*, sunt analizate principalele sărbători (episoade biblice sau din tradiția bisericească creștină) asociate *cinstirii Sfintei Cruci*. În subcapitolul 1.4., *„Ridicarea de troițe” – materiale, tehnici, meșteri*, sunt urmărite aspecte care țin de modalitatea de realizare a unei troițe: observații asupra materialului utilizat și a semnificațiilor asociate, a tehnicilor aferente, a variabilității de formă. Subcapitolul 1.5., *Cruce, troiță în răspunsurile la chestionare*, este rezervat analizării răspunsurilor la principalele chestionare juridice, lingvistice, folclorice (*despre tradițiunile istorice și anticitățiile țărilor locuite de români*) și etnografice lansate în secolele al XIX-lea și al XX-lea, cu accent acordat anumitor categorii tematice: cupletul soarele și luna, cerul, „buricului pământului”, dracul, locurile privity ca sfinte, caracterul sacru al crucii, sărbători din calendarul popular dedicate crucii și practici asociate, sfinți patroni, simbolistica semnului crucii, a spațiului liminal, asocierile simbolice cruce - viță de vie și cruce - grâu, obiceiuri și practici magice desfășurate la troițe etc.

În capitolul al II-lea, *Troița – morfologie și diversitate tipologică*, se pune accent, în primul rând, pe reliefașarea rolului inscripțiilor în analiza troițelor (subcapitolul 2.1., *Inscripții. Semnificații*). Inscripțiile de pe cruci pot fi reduse la un mesaj esențial, înscris inițial cu slove de aur, din porunca împăratului Constantin: Is Hs Ni Ka, respectiv „Iisus Hristos biruie”. Dincolo de aceste litere omniprezente, marcă a semnificației universale a crucii creștine, inscripțiile conțin informații legate de momentul ridicării, despre comanditar și meșter, pomelnice de neam, vii și morți, dar, mai ales, despre motivația ridicării: date despre confruntări armate, epidemii, construcții edilitare, asocierea cu puțuri și fântâni, consemnarea unor momente marcante (vizite importante, procesiuni cu moaște), decesul unei persoane, protecția culturilor (grâu, viță de vie) etc.

Dintre principalele motive ornamentale cu valoare simbolică, geometrice, vegetale, zoomorfe, avimorfe, antropomorfe (dintele de lup, zimții, spirala, cercul, funia sau torsada, crenguța de brad, floarea de crin, vița de vie, porumbelul, vulturul, heruvimi, elemente de natură iconografică - Maica Domnului cu Pruncul, Sfântul Gheorghe ucigând balaurul, simbolurile evangheliștilor etc.) sau care fac trimitere la categorii profesionale, așa cum emblemele de breaslă, analiza noastră (subcapitolul 2.2., *Reprezentări simbolice*) se concentrează pe marcarea celor care fac trimitere la simbolismul asociat crucilor și troițelor.

În cadrul subcapitolului 2.3., *Troița-crucea. Legende*, este prezentat repertoriul legendar folcloric și apocrif asociat crucii (crucea răstignirii, semnul crucii) sau troiței (cruce ridicate în anumite locuri, cu intenție precizată). Legendele au fost alese pe baza unui criteriu tematic, realizându-se o selecție motivică. Grupul tipologic cu referire la răstignirea pe cruce a lui Iisus se distinge prin referirea directă la obiectul de tortură, dar în afara acestora se evidențiază multiple nuclee narrative, extrase din grupul legendelor religioase, al legendelor etiologice, mitologice sau istorice. Este cazul, de pildă, al ciclului *călătoria Maicii Domnului*, care conțin motivul diminuării chinurilor lui Iisus, act urmat de binecuvântarea divină, al *locurilor considerate sfinte*, al modalității de *alegere a locului*; ne-au interesat, de asemenea, motivele *construirea dintr-un lemn, inscripționarea pe piatră, comoara de la cruce, caracterul apotropaic al crucii*, cupletul *cruce/păgân* sau *cruce/dușman*, *semnul crucii*, precum și grupul tematic *Lemnul crucii*, care ocupă un loc important în cadrul selecției realizate. Un ultim segment este dedicat urmării prezenței termenului de cruce în toponimie, precum și în legendele toponimice.

Capitolul al III-lea, *Troița în arealul Munților Apuseni*, structurat sub forma a patru subcapitole, prezintă o abordare bipartită: primele trei dintre acestea sunt rezervate unei analize de context necesare prezentării specificului troițelor din Munții Apuseni din cel de-al

patrulea subcapitol. Astfel, în subcapitolul 3.1., *Cadru geografic, social, istoric*, se realizează prezentarea ținuturilor din Munții Apuseni, a geografiei umane zonale (moți, țopi, mocani, băieși, crișeni, munteni), a tipului de habitat specific local, precum și a principalelor tendințe demografice asociate. Cel de-al doilea subcapitol, *Munții Apuseni. Peisaj cultural*, este dedicat analizării elementelor de peisaj cultural ocupațional, cu accent acordat mineritului, exploatării lemnului și văsăritului, „problemei moșilor” (ansamblu de problematici de natură socială, culturală și economică analizat în cadrul anchetelor sociologice desfășurate în prima jumătate a secolului al XX-lea), precum și a unor elemente precum habitatul și fenomenul migrării de populație, considerate drept parte componentă a peisajului cultural *actual* propriu zonei Munților Apuseni. În cadrul subcapitolului 3.3., *Cadru religios*, se realizează prezentarea primelor elemente care atestă existența creștinismului în arealul avut în vedere, etapele organizării bisericii în Transilvania, precum și ale conflictelor religioase locale (exercitarea dreptului la libertate religioasă).

Configurarea monografică a zonei cercetate (cadru geografic, social, istoric, religios) este relevantă în studiul particularizat al troițelor din acest spațiu (subcapitolul 3.4., *Troițe din arealul Munților Apuseni*), întrucât fenomenul cultural al ridicării lor, motivațiile, credințele și gesturile rituale asociate sunt în strânsă legătură cu modalitatea aparte de locuire, cu ocupațiile distincte ale grupurilor de locuitori, cu evenimentele istorice ce au marcat trecutul apropiat ș.a. Astfel, datele empirice confirmă existența crucilor poziționate în asociere cu multitudinea potecilor ce străbat muntele, a celor comandate în amintirea unor momente marcante din trecutul revoluționar local, a crucilor ridicate cu binecuvântarea primului episcop român ortodox al Ardealului, a celor purtătoare de simboluri asociate mineritului, amplasate în drumul băieșilor spre exploatării subterane, precum și a asocierii dintre cruce și piatră de moară. Amprenta specifică este, în acest caz, foarte puternică și, dincolo de aspectul pur formal, putem afirma că avem de a face cu un fenomen cultural centrat pe un obiect purtător al unui complex de semnificații cu posibilitate de decodare doar în interiorul acestui cadru. În cel din urmă subcapitol sunt analizate principalele elemente care individualizează fenomenul ridicării troițelor în Munții Apuseni. Specificitatea crucilor din Munții Apuseni are o componentă calitativă, imprimată de motivele enunțate ale ridicării, precum și una cantitativă, corelată cu modalitatea de dispunere în spațiu. Frecvența crucilor asociate rețelei complexe de drumuri ce străbat înălțimile confirmă, printr-o abordare diferită, rezultatele anchetelor pe care membrii echipelor sociologice le-au desfășurat în perioada interbelică, în regiunea Munților Apuseni: permanenta și uniforma străbateră a munților.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- ***, *Cruci. Troițe. Monumente, Grupe de morminte. Cimitire și mausolee de eroi*, Societatea Cultul Eroilor, Comitetul Central, Palatul Patriarhiei București, [f.e.], [București], [f.a.]
- ***, *Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, seria *Corpus de documente etnografice*, coordonator general Ion Ghinoiu, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Academia Română, vol. I, *Oltenia*, îngrijire științifică și redacțională de Alina Ioana Ciobănel, Monica Budiș și Raluca Minoiu, ediția a II-a, Editura Etnologică, București, 2010; vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, îngrijire științifică și redacțională de Alina Ioana Ciobănel, Monica Budiș și Paul Drogeanu, Editura Etnologică, București, 2010; vol. III, *Transilvania*, îngrijire științifică și redacțională de Alina Ioana Ciobănel și Paul Drogeanu, Editura Etnologică, București, 2011
- ***, *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, seria *Corpus de documente etnografice*, coordonator general Ion Ghinoiu, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Academia Română, vol. I, *Oltenia*, îngrijire științifică și redacțională de Ofelia Văduva și Cornelia Pleșca, Editura Enciclopedică, București, 2001; vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, îngrijire științifică și redacțională de Cornelia Pleșca, Editura Enciclopedică, București, 2002; vol. III, *Transilvania*, îngrijire științifică și redacțională de Cornelia Pleșca, Editura Enciclopedică, București, 2003; vol. IV, *Moldova*, îngrijire științifică și redacțională de Cornelia Pleșca și Emil Țîrcomnicu, Editura Enciclopedică, București, 2004; vol. V, *Dobrogea, Muntenia*, îngrijire științifică și redacțională de Cornelia Pleșca, Ofelia Văduva și Emil Țîrcomnicu, Editura Etnologică, București, 2009
- Apolzan, Lucia**, *Sate-Crânguri din Munții Apuseni. Observații asupra așezării lor sociale*, în „Sociologie Românească”, an V, nr. 1-6, Institutul de Științe Sociale al României, 1943, p. 149-159
- Argeșeanul, Calinic, Constantinescu, Grigore**, *Monumente memoriale din județul Argeș. Cruci de piatră*, cu un Cuvânt înainte de Radu Florescu, Episcopia Argeșului și Muscelului, Editura „Europroduct”, Pitești, 1999
- Bălan, Constantin (coord.), Chircă, Haralambie, Diaconescu, Olimpia**, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)*,

- Institutul de Istorie „N. Iorga”, Academia Română, Patrimoniul Cultural și al Cultelor, jud. Vâlcea, Editura Academiei Române, București, 2005
- Bercovici-Ratoiu, Monica**, *Crucile din județul Buzău ridicate în memoria procesiunilor cu moaștele Sfintei Filofteia*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu»”, Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, Serie Nouă, Tomul 28, Editura Academiei Române, București, 2017, p. 135-152
- Bernea, Ernest**, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, Editura Humanitas, București, 2005
- Bîrlea, Ovidiu**, *Metoda de cercetare a folclorului*, seria „Studii de folclor”, Editura pentru Literatură, [București], 1969
- Bîrlea, Ovidiu, Șerb, Ioan**, *Horea și Iancu în tradițiile și cântecele poporului*, ediție îngrijită de..., prefață de Ovidiu Bîrlea, Editura Eminescu, București, 1972
- Brill, Tony**, *Tipologia legendei populare românești*, ediție îngrijită și studiu introductiv de I. Oprișan, prefață de Sabina Ispas, vol. I, *Legenda etiologică*, vol. II, *Legenda mitologică, Legenda religioasă, Legenda istorică*, Editura Saeculum I. O., București, 2005-2006
- Cartojan, N.**, *Istoria literaturii române vechi*, postfață și bibliografii de Dan Simonescu, prefață de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1980
- Dragomir, Silviu**, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de arhimandrit Emanuil Rus, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002
- Dudaș, Florian**, *Răscoala lui Horea în tradiția poporului*, Editura Albatros, București, 1984
- Dunăre, Nicolae**, *Arta populară din Munții Apuseni*, Editura Meridiane, [f.l.], 1981
- Elian, Alexandru (resp.), Bălan Constantin, Chircă, Haralambie, Diaconescu, Olimpia**, *Inscripțiile medievale ale României*, cu studiu introductiv, repertoriu cronologic, note explicative, indicații bibliografice și indici, *Orașul București*, volumul I, 1395-1800, Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Istorie, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965
- Florescu, Florea Bobu, Petrescu, Paul (redactori responsabili)**, *Arta populară românească*, Institutul de Istoria Artei, Academia Republicii Socialiste România, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969
- Florescu, Florea**, *Drumurile prin țară ale unor Moși vidreni*, în „Sociologie Românească”, an III, nr. 7-9, Iulie-Septembrie, Institutul Social Român, 1938, p. 374-377

- Florescu, Florea**, *Problema moșilor la congresul Astrei*, în „Sociologie Românească”, an III, nr. 7-9, Iulie-Septembrie, Institutul Social Român, 1938, p. 395-397
- Fochi, Adrian**, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976
- Frâncu, Teofil, Candrea, George**, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, Scriere etnografică cu 10 ilustrațiuni în fotografie, Tipografia Modernă Gr. Luis, Bucuresci, 1888
- Guénon, René**, *Simbolismul crucii*, traducere din limba franceză de Daniel Hoblea, Editura Herald, București, 2014
- Ispas, Sabina**, *Copacul și crucea*, în „Magazin Istoric. Revistă de cultură istorică”, Fundația Culturală Magazin Istoric, partea I, anul XLVIII, serie nouă, nr. 3 (564), [București], martie 2014, p. 33-36; partea a II-a, anul XLVIII, serie nouă, nr. 4 (565), [București], aprilie 2014, p. 33-37
- Lupaș, Ioan**, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Ediția a II-a, introducere, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995
- Madgearu, Alexandru**, *Rolul creștinismului în formarea poporului român*, Editura BIC ALL, București, 2001
- Mager, Traian**, *Ținutul Hălmașului*, Partea I, *Aspecte economice*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1928; *Aspecte din Munții Apuseni. Monografie. Cadrul istoric*, Partea II, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1937; *Aspecte din Munții Apuseni. Monografie. Cadrul istoric*, vol. IV, *Contribuțiuni la istoria Unirii 1918-19: jurnal*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1939
- Moldovan, Silvestru**, *Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Ed. proprie, Sibiu, 1898
- Moraru, Mihai**, *Studii și texte*, vol. 2, *Vechi legende apocrife*, capitolul „Cuvânt pentru lemnul crucii”, Editura Adam, București, 2005, p. 33-46
- Mușlea, Ion, Bîrlea, Ovidiu**, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1970
- Oltean, Vasile**, *Istoricul troițelor din Șcheii Brașovului*, Editura Pentru Viață, Brașov, 2001
- Olteanu, Antoaneta**, *Calendarele poporului român*, Editura Paideia, București, 2001
- Opreșcu, Gheorghe**, *Arta țărănească la români*, lucrare însoțită de cincizeci și opt tabele de ilustrații, colecția „Țara noastră. Culegere de scrieri pe înțelesul tuturor despre pământul și poporul românesc” îngrijită de Vasile Pârvan, [Editura] Cultura Națională, București, 1922
- Oprișan, I.**, *Troițe românești. O tipologie*, Editura Vestala, București, 2003

- Papahagi, Tache**, *Cercetări din Munții Apuseni*, extras din „Grai și suflet”, revista „Institutului de filologie și folklor”, București, 1925
- Passima, Lila, Manolache, Cosmin, Voicilă, Ciprian (coord.)**, *Troițe: Valea Slănicului*, [Editura] Martor, București, 2010
- Pavelescu, Gheorghe**, *Cercetări asupra magiei la românii din Muntii Apuseni*, Institutul Social Român, Institutul de cercetări sociale al României, 1945
- Păcurariu, Mircea**, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a III-a, 3 vol., vol. I, [Editura] Trinitas, Iași, 2004; vol. II, [Editura] Trinitas, Iași, 2004-2008; vol. III, [Editura] Trinitas, Iași, 2008
- Petrescu, Doina**, *Troițe din județul Dâmbovița*, Centrul pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Dâmbovița, Editura Bibliotheca, Târgoviște, 2003
- Petrescu, Paul, Stoica, Georgeta**, *Arta populară românească*, Editura Meridiane, București, 1981
- Poladian Ghenea, Meliné**, *Ipostaze ale simbolului cruciform în arta armeană*, Editura Ararat, București, 2001
- Radosav, Doru**, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997
- Rubenstein, James M., Bacon, Robert S.**, *The cultural landscape: An Introduction to Human Geography*, West Publishing Company, Saint Paul, New York, Los Angeles, San Francisco, 1983
- Rusu-Păsărin, Gabirela, Panea, Nicolae, Bălosu, Cornel, Boangiu, Gabirela, Buz, Vasile**, *Revalorizarea contemporană a troițelor în regiunea Oltenia și în context multiethnic – Timoc și Voivodina*, Editura Alma, Craiova, 2009
- Timotin, Emanuela**, *Lemnul crucii*, studiu filologic, studiu lingvistic și ed. de..., în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol V, coord. Ion Gheție și Alexandru Mareș, 10 vol., Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2001
- Vulcănescu, Romulus**, *Coloana cerului*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972
- Vulcănescu, Romulus**, *Funcțiunea magică a troiței*, în „Cercetări folklorice”, I, Cercul de studii folklorice, București, 1947, p. 107-118

Surse text folcloric

A. Volume

***, *Întâmplări din viața domnitorilor români*, Biblioteca copiilor, nr. 1, Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, f.a.

Antonovici, Ioan, *Istoria comunei Bogdana din plasa Simila, jud. Tutova*, urmată de 281 documente și de un Memoriu al d-lui dr. Ath. M. Marienescu, membru al Academiei Române, Tipografia George V. Munteanu, Bârlad, 1905

Bogdan, Teodor A., *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde ș.a.*, culese din gura poporului de..., Editura Librăriei Ciurcu, Brașov, 1904

Botiș-Ciobanu, Maria, *Țara Moților. Legende și credințe*, vol. I., Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1928

Candrea, I. A., *Din bătrâni. Cum și ce povestesc cronicarii despre vremile și domniile din trecut*, Minerva, Institut de Arte Grafice și Editură, București, 1909

Densusianu, Ovid, *Graiul din Țara Hațegului*, Institutul de Filologie și Folklor, Atelierele grafice SOCEC & Co, Societate Anonimă, București, 1915

Dima, Gh. I., *Culegeri de legende și cântece populare de...*, Tipografia Națională (Ioan S. Ionescu), Iași, 1911

Dragoslav, I., *Poveștile florilor*, Editura Casei Școalelor, București, f.a.

Filipescu-Dubău, Nicu, *Dicționar geografic al județului Dorohoi*, întocmit și prelucrat în formă lexiconică de C. Chirița, Tipografia Petru C. Popovici, Iași, 1891

Furtună, Dumitru, *Cuvinte scumpe. Taclale, povestiri și legende românești*, cu un glosar la sfârșit, culese de..., Librăriile SOCEC & Comp. și C. Sfetea, București, 1914

Marian, S. Fl., *Înmormântarea la români*, studiu etnografic de..., Edițiunea Academiei Române, Lito-tipografia Carol Göbl, București, 1892

Marian, Sim. Fl., *Legendele Maicii Domnului*, studiu folkloristic de..., Edițiunea Academiei Române, Inst. de arte grafice „Carol Göbl”, București, 1904

Niculiță Voronca, Elena, *Studii în folclor*, de..., 2 vol., Tipografia G. A. Lăzăreanu, București, Vol. I-II, 1908

Niculiță-Voronca, Elena, *Datinele și credințele poporului Român, adunate și așezate în ordine mitologică de...*, Vol. I, Tipografia Isidor Wiegler, Cernăuți, 1903

Otescu, I., *Credințele țaranului român despre cer și stele*, de..., Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom. XXIX, Memoriile secțiunii literare, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl”, București, 1907

Pamfile, Tudor, *Mitologie românească*, 3 vol., Vol. III, *Pământul după credințele poporului român*, Academia Română, *Din viața poporului român*, XVIII, [Editura] Cultura Națională, 1924

- Pamfile, Tudor**, *Sărbătorile la români, Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului*, studiu etnografic de..., Librăriile SOCEC & Comp. și C. Sfetea, București, 1914
- Papahagi, Tache**, *Graiul și folklorul Maramureșului*, Prefață, introducere, texte, muzică populară, apendice, toponimie, onomastică, glosar, hartă, XXII planșe, [Editura] Cultura Națională, București, 1925
- Rădulescu-Codin, C.**, *Din trecutul nostru. Legende, tradiții și amintiri istorice*, Editura „Cartea Românească”, București, f.a.
- Theodorescu-Kirileanu, S**, *Amintiri ale poporului despre Ștefan-cel-Mare*, Desenuri de P. Polonic, Editura Ministeriului de Instrucție Publică, „Minerva”, Institut de arte grafice și editură, București, 1904
- T. Kirileanu, Simion**, *Ștefan-Vodă cel Mare și Sfânt. Istorisiri și cântece populare*, strânse la un loc de..., Ediția a III-a, sporită, Tipografia Monastirei Neamțu, [f.l.], 1924
- Tuțescu, Șt. St.**, *Din văi și vâlcele. Glume, legende, snoave și povești*, Biblioteca pentru toți, nr. 701, Editura Librăriei Leon Alcalay, București, 1911

B. Periodice

- ***, *Albina*, Revistă enciclopedică populară, București: *Dulgherul și fierarul*, 1897, nr. 26, p. 805-806; *Despre crucea Mântuitorului Christos*, 1901, nr. 25, p. 679-680; *Maica Domnului și racul*, 1927, nr. 3, p. 103
- ***, *Convorbiri Literare*, București: *Legenda Maicii Domnului*, 1919, p. 542-546; *Legenda Maicii Domnului*, 1919, p. 596-599
- ***, *Cuget clar*, Revistă de cultură și literatură pentru școli și tineret, a Comisiunii a bibliotecii „Casei Școalelor”, București, Văleanii de Munte: *Povestea Maicii Domnului*, 1929, nr. 5-8, p. 113-114
- ***, *Foaia Poporului*, Sibiu: *Pentru ce fuge dracul de cruce*, 1893, p. 196-197
- ***, *Ion Creangă*, Revistă de limbă, literatură și artă populară, Bârlad: *Legenda Mănăstirei Magaru*, 1909, nr. 4, p. 91; *Legenda Mănăstirei Magaru*, 1909, nr. 4, p. 91-92; *Călătoria Maicei Precistii să-și găsească pe fiul său*, 1911, nr. 6, p. 172-173; *Ștefan Vodă și ungerii*, 1913, nr.1, p. 14; *Lupta lui Alexandru Machedon cu zmeii*, 1914, nr. 6, p. 181
- ***, *Șezătoarea*, Revistă pentru literatură și tradițiuni populare, Fălticeni: *Povestea Maicii Domnului*, 1892, nr. 7-8, p. 177-179; *Crucea de piatră*, 1897, p. 208-209